

بر تو حسنی زاده
عکس: زاله ابراهیمی

تپه‌نوشیجان دژ – معبدی از عصر هخامنشی

مکان مؤید این مطلب است که علاوه بر اهداف نظامی، اعمال مذهبی و نیایش نیز در این مکان صورت می‌گرفته است. آثار معماری یافت‌شده مربوط به دوره ماد در تپه نوشیجان بر اساس مستندات دیوید استروناخ عبارت‌اند از:

بنای قدیمی جبهه غربی موسوم به اولین آتشکده یا معبد اصلی: این معبد در غربی‌ترین بخش تپه واقع شده و احتمالاً اولین نیایشگاه در نوشیجان بوده است. معبد اصلی به صورت اتاقی مستطیل شکل است و در بدنه دیوارهای آن طاقچه‌هایی برای شمعدان و گذاشتن نذورات وجود دارد. **تالار ستون‌دار موسوم به آپادانا:** این تالار در مجاورت معبد اصلی جبهه غربی به صورت مستطیل شکل ساخته شده که با ۱۲ ستون چوبی در سه ردیف چهارتایی سقف تالار را نگه می‌داشته‌اند. در حال حاضر پایه‌ستون‌ها را نمی‌بینیم ولی در زمان استروناخ می‌بینیم که آدم‌ها را بر ته‌ستون‌ها قرار داده و عکس گرفته است. تالار ستون‌دار که از ویژگی زندگی ماد و ماناست، ناشی از دو پدیده مهم تشکیل حکومت مرکزی و مرکز مذهبی است. در نتیجه لازم بوده که رهبران سیاسی و یا مذهبی با تعداد بیشتری از مردم صحبت کنند.

معبد مرکزی یا دومین آتشگاه: زیباترین بخش مجموعه تپه نوشیجان معبد چلیپا است که با پلان نیم چلیپایی ساخته شده است. در بدنه معبد طاقچه‌هایی تعبیه شده که به پنجره کور موسوم‌اند و احتمال دارد شکل اولیه‌ای از مقرنس در دوره اسلامی باشند. در غرب نیایشگاه سکویی است که مجمر (آتشدان) خشتی همراه با خاکستر در آن وجود داشته و به هنگام اکتشاف یافت شده است. این مجمر ظاهراً توسط هیئت باستان‌شناسی استروناخ از کشور خارج شده است. معبد نیمه چلیپایی تقریباً اولین معبد در ارتباط با آتش است زیرا معتقدند زرتشت در این دوره ظهور کرده و یکی از نشانه‌های این دین احترام به آتش مقدس است. مسقف نبوده و آتش نیز در فضای باز قرار داشته است. شواهدی هست که در این دوره و دوره هخامنشی آتش در فضای باز بوده مانند گوردخمه‌های سکاوند و یا قیزقاپان در سلیمانیه عراق که مشابه دوره هخامنشی آتش‌دان در فضای باز دیده می‌شود.

در این معبد اثر آتش و آتشدان دیده می‌شود و اشیایی با اشکال ویژه در آن یافت شد. در حقیقت این محل یک دژ-معبد است و بحث استقرار و سکونت در آن مطرح نیست. دوره استقرار در نوشیجان در مقایسه با برخی آثار دوره ماد کوتاه‌تر بوده است. طبق نوشته هروودت، هگمتانه مادی بوده اما اولین نشانه مادی به سال

تپه نوشیجان از جمله آثار خشتی منحصر به فرد بر جا مانده از تمدن‌های پیش از هخامنشی در ایران است. این تپه با حدود ۲۸۰۰ سال قدمت در حدود ۶۰ کیلومتری جنوب همدان و ۲۰ کیلومتری شمال غرب ملایر بر فراز تپه‌ای طبیعی په ارتفاع تقریبی ۳۷ متر قرار گرفته است. نوشیجان در لغت احتمالاً به معنی جایگاه نوش یا جایگاه انوش بوده و نوش یا انوش ظاهراً نام خانمی است که بر این منطقه حکمرانی می‌کرده است. این که چطور این تپه کشف شد برمی‌گردد به پروژه‌های به نام "باستان‌گرایی" که در سال‌های پیش از انقلاب تعریف شده بود منتهی این پروژه بیشتر رنگ و بوی سیاسی داشت. رضاشاه برای آن که خود را به آلمان هیتلری نزدیک کند تا از حملات در امان بماند بر دوره‌هایی مانند ماد و هخامنشی تأکید کرد و این دوره‌ها بیشتر مورد توجه قرار گرفت. استروناخ می‌خواست بداند ماد بزرگ کدام قسمت است، پس آمدند و این مناطق را جست‌وجو کردند. در طی کاوش این فضای عبادی یافت شد و کمتر نشانه‌ای از سکونت مشاهده شد. در دوره ماد مردم بیشتر کوچ‌نشین بودند اما در زمان هجوم دشمن مردم عادی می‌توانستند بروند به داخل این فضا بروند تا از آنها حمایت شود.

تپه نوشیجان در سال ۱۳۴۳ خورشیدی مورد شناسایی قرار گرفت و بین سال‌های ۵۶-۱۳۴۶ طی شش فصل باستان‌شناسی توسط موسسه ایران‌شناسی بریتانیا به سرپرستی دیوید استروناخ عملیات کاوش و مرمت در تپه انجام پذیرفت. دستاورد فعالیت‌های این هیئت، شناسایی سه دوره معماری باستانی مادها، هخامنشیان و اشکانیان است که مهم‌ترین و باستانی‌ترین لایه مربوط به سکونت اقوام ماد در این تپه از ۷۵۰ تا ۶۵۰ قبل از میلاد است. آثار دو دوره دیگر در لایه‌های سطحی‌تر قرار داشته که پس از انجام مطالعات علمی برداشته شده است. مجموعه نوشیجان ۸۰ متر طول، ۳۰ متر عرض و مرتفع‌ترین بخش آن ۳۷ متر ارتفاع دارد.

استروناخ معتقد است که دژ نوشیجان یکی از قلعه‌های تدافعی حکومت مرکزی ماد بوده که جهت دفاع از مرزهای غربی در مقابل هجوم اقوام قدرتمند بین‌النهرین از جمله حکومت آشور ساخته شده است. وجود دو آتشکده در این

۸۳۴ ق.م برمی‌گردد که در سنگ‌نوشته آشوری اسم ماد نیز آمده است.

در اینجا نیز مانند کعبه زرتشت و زندان سلیمان از تورفتگی و بیرون آمدگی برای زیبایی و چشم‌نوازی ساختمان به سبک آشور، اورارتو استفاده شده است.

قسمت جلویی معبد شبیه کفش کن بوده است. در فرهنگ مذهبی، بدون پاکیزگی امکان وارد شدن به یک فضای مقدس شد، بنابراین از "پادیو" استفاده می‌شد. کلمه‌ای که "پاسیو" یعنی محل آب و نگهداری گلدان از آن ریشه می‌گیرد و محلی برای نظافت نمادین بوده است.

اتاق‌ها و انبارها: در ضلع شرقی مجموعه‌ی نوشیجان چهار اتاق مستطیل شکل ساخته شده که ظاهراً به‌عنوان انبار مورد استفاده بوده است. ورودی انبار نگهدارنی داشته چون از اهمیت خاصی برخوردار بوده است و نباید به‌دست دشمن می‌افتاد. انبار یا چند ساختمان مستطیل شکل موازی احتمالاً سقف قوسی داشته‌اند زیرا در این قسمت، پاتاق‌ها قابل مشاهده است.

در هنگام کشف تپه نوشیجان این اتاق‌ها مملو از آجرهایی بوده است که به نظر می‌رسد می‌خواست‌اند در دوره‌های متأخر این مجموعه را جهت جلوگیری از گزند دشمنان پر کنند. دلیل آن که چرا اقدام به پر کردن این قسمت کرده‌اند، مشخص نیست. برخی می‌گویند زمانی که هخامنشیان بر مادها غلبه می‌کنند، دستور می‌دهند تمام معابد اصلی مادها را از بین ببرند. بنابراین طرفداران این معبد چهار میلیون خشت را در این ساختمان می‌چینند و کناره‌های ساختمان را پر می‌کنند و رویش را خاک می‌ریزند تا دیده نشود. نظر دیگر آن است که چون در آن زمان، این محل کاربرد مذهبی داشته است.

توتل: در امتداد شرقی غربی وسط حیاط (تالار آپادانا) حفره‌ای کنده شده است که پس از طی حدود سه متر (۱۸ پله) به سنگ می‌رسد. بنا بر نظریه‌های اولیه استروناخ این مکان راه‌پله‌ای توتل مانند بوده و به‌عنوان گریزگاه به خارج دژ راه پیدا می‌کرده است. در کتاب جدید استروناخ، وی نظریه خود را مردود دانسته و احتمال داده شده که این مکان، جایی برای ذخیره یا دسترسی به آب برای نیایشگاه اصلی باشد.

حصار و دژ: در پیرامون مجموعه نوشیجان حصار خشتی مرتفعی وجود داشته که از ساکنان دژ محافظت می‌کرده است. در بلندای حصار شیارهایی وجود دارد که احتمالاً برای تیراندازی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. تنها بخشی از حصار هنوز با برج‌ها مانده است.

با وجود گذشت بیش از ۳۰ سال از آخرین بررسی‌های میدانی دیوید استروناخ، وی کماکان به تحقیق و بررسی درباره تپه نوشیجان ادامه داده و در کتابی که در سال ۲۰۰۸ به چاپ رسانده، در برخی نظرات قدیمی خود تغییراتی داده است. وی در نظریات جدیدش معتقد است که احتمالاً در تپه نوشیجان دو عبادتگاه وجود داشته؛ یکی آتشکده و دیگری محلی برای نیایش آب. وی در سال ۱۳۸۸ بعد از سال‌ها مجدداً به ایران آمد و از تپه نوشیجان بازدید کرد.

این تپه در تاریخ سوم بهمن‌ماه سال ۱۳۴۶ با شماره ۷۶۳ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

نحوه دسترسی

به دو طریق می‌توان به تپه نوشیجان رسید:

از طریق همدان: شهرستان ملایر در جنوب غربی استان همدان واقع شده است. جاده همدان – ملایر دو بانده با آسفالت مطلوب است. از همدان تا پلیس راه جوکار حدود ۶۰ کیلومتر فاصله است. پنج کیلومتر بعد از جوکار به یک سه راهی در سمت راست خواهید رسید که تابلوی تپه باستانی نوشیجان در سمت چپ آن قابل رؤیت است. از ابتدای سه راهی حدود سه کیلومتر تا تپه فاصله است.

اگر از تهران به قصد بازدید از تپه نوشیجان حرکت می‌کنید بهتر است مسیر قم – اراک – ملایر را انتخاب کنید. این مسیر بسیار نزدیک‌تر و به‌واسطه دو بانده بودن کم‌خطرتر است. از شهر ملایر به سمت همدان حرکت کرده پس از طی حدود ۱۷/۵ کیلومتر از میدان مرکزی یا ۱۲/۵ کیلومتر از خروجی شهر، قبل از دوربرگردان، تابلوی تپه نوشیجان دیده می‌شود.

تپه باستانی قلعه‌نویا "پاتپه"

حال پس از گذشت بیش از ۴۰ سال از کاوش تپه نوشیجان، تپه دیگری کشف شده که آثاری مشابه با آن دارد و به علاوه اطلاعات بسیاری از زندگی مردم عادی در آن زمان در اختیارمان می‌گذارد. گزارش این عملیات کاوش پس از اتمام کار تا پایان سال ۱۳۸۹ منتشر خواهد شد.

این تپه در جهت مقابل تپه نوشیجان یعنی در جنوب غربی شهرستان ملایر واقع شده است و نکته مهم، هم‌عصر بودن این دو تپه و در نتیجه تکمیل اطلاعات دوره مادی است.

ماجرای کشف تپه از این قرار است که به دلیل ساخت سد، باستان‌شناسان اقدام به گمانه‌زنی کردند اما آثار به نظرشان قابل توجه نیامد و عملیات سدسازی آغاز شد. هم‌اکنون در ادامه عملیات کاوش به آثار بارزشی از دوره ماد به‌ویژه از زندگی مردم عادی به‌دست آمده است. به همین دلیل رضا نوری، باستان‌شناس، معتقد است نباید خود را درگیر آثار باشکوه کنیم و به هر نشانه‌ای توجه کنیم. پاتپه شاید در حد نوشیجان نباشد اما اطلاعات مهمی در اختیار ما قرار می‌دهد.

مسیر دسترسی

از ملایر که به سمت توره بروید، قبل از رسیدن به روستای زنگنه و تنها پس از طی هشت کیلومتر به فرعی روستای قلعه‌نور در سمت راست جاده می‌رسید و پس از حدود ۲۵ کیلومتر به روستای قلعه‌نو خواهید رسید که تپه و البته دریاچه سد فاصله چندانی از روستا ندارند.

اگر از بروجرد قصد حرکت دارید؛ پس از طی ۵ کیلومتر در مسیر درود به یک جاده فرعی در سمت چپ می‌رسید که به سمت توره می‌رود. بعد از حدود ۱۸ کیلومتر به روستای کبوترلان می‌رسید و از آن‌جا به سمت چپ یا شمال رفته که با طی حدود ۳۰ کیلومتر به قلعه‌نو خواهید رسید.